

Резюмета

на оригиналните научни трудове, представени за участие в конкурса за доцент по направление 2.2. История и Археология (Археология – Класическа археология), обявен в държавен вестник брой 48 от 28. 06. 2022 г.

Кандидат: гл. ас. д-р Иван Димитров Вълчев

Приложение 1. Вълчев, И. *Култът към Юпитер в Долна Мизия през римската епоха*. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2022, ISBN: 978-954-07-5512-0.

Монографията е посветена на култа към върховния римски бог Юпитер. В териториално отношение изследването е ограничено до земите на римската провинция Долна Мизия в обхвата ѝ от първата половина на III в., докато хронологическите рамки са определени от самата история на култа, който прониква по Долен Дунав в резултат на римската експанзия през I в. и просъществува до налагането на християнството през IV в.

В първа глава е направен кратък преглед на историята на култа към Юпитер от възникването на римската държава в средата на VIII в. пр. Хр. до управлението на Константин I, когато богът изчезва от официалните паметници. Разгледани са различните му функции, като акцентът е поставен на ролята му на върховен покровител на Републиката, а впоследствие на Империята и на Императора. Именно тази много ясно изявена политическа функция в култа на Юпитер е и причината за популярността му в провинциите, в това число и в Долна Мизия.

Втората глава на монографията е посветена на характеристиките на култа в Долна Мизия – епитети, иконография, празници. По отношение на употребените в надписите от провинцията епитети не се наблюдават никакви особености и специфики. Както навсякъде в империята, богът най-често е характеризираан като *Optimus* (Всеблаг) и *Maximus* (Всемогъщ). Много по-рядко в сравнение с останалите Дунавски провинции е използван традиционният за Юпитер епитет *Conservator* (пазител). Останалите примери (*Tonans*, *Rector*, *Salutaris*) са засвидетелствани инцидентно, каквато е практиката в имперски мащаб. С локален произход са само прозвищата *Olbiopolitanus* и *Tamitenus*, последното вероятно тракийско по характер.

Иконографията на Юпитер се отличава с малко разнообразие и използване на схеми, станали традиционни за образа на Зевс/ Юпитер през императорската епоха. Репертоарът е сравнително беден. Единствено в паметниците, в които по-скоро може да бъде видян тракийският Збелсурд се наблюдава излизане извън шаблона. В Долна Мизия, както и в тракийските земи като цяло – т.е. в Тракия и източните части на Горна Мизия, богът е представян като гръмовержец, пешеходец или на колесница. Нетипичен за гръцкия Зевс и за римския Юпитер елемент е змията, която почти неизменно съпровожда бога.

Наличните епиграфски паметници не дават преки сведения за празници в чест на Юпитер. Такива обаче несъмнено са били отбелязвани в Долна Мизия. Периодичните посвещения от името на села в Северна Добруджа най-вероятно са правени именно на празници на Юпитер. Точната дата може да бъде установена само за един от тях – 13 юни, а празникът е отбелязван във викус Квинтионис.

В трета глава е анализиран официалният аспект в култа на Юпитер и по-конкретно връзката му с императора и с армията. Особено интересни са паметниците, посветени за добруването на владетеля. Популярността на практиката в селските райони на Северна Добруджа придава специфичен облик на култа в Долна Мизия и не намира паралели в останалите Дунавски провинции, където броят на посвещенията от името на цели села е незначителен. Вероятно характерът на селищната система в района, целенасоченото заселване на ветерани и други колонисти и възникналите в резултат на това села с квазимуниципална уредба са причината за посочената особеност. В тези селища императорският култ почти не е засвидетелстван и така отдаването на почит на Юпитер с цел измолване благоденствието на императора се превръща в основна форма на изява на лоялност спрямо римската държава и владетел. Показателен е случаят с Трезмис, където подобни посвещения са издигани във викуса и в канабите до изтеглянето на V Македонски легион в Дакия, но не и след това, когато в новосъздадения муниципиум императорският култ е организиран по подобаващ за селище с градски статут начин.

Култът на Юпитер в цивилните селища на Долна Мизия е обект на изследване в четвърта глава на монографията. Официалните посвещения не са многобройни. Култът обаче се е радвал на значителна популярност, както показва комплексът на Капитолиума в Ескус. Частните посвещения от последния град, както и от цивилното селище край лагера на I Италийски легион в Нове, показват проникването на култа сред всички слоеве и

социални групи на населението. В селата на Долна Мизия паметниците са по-редки, но и там не са изключения. В Северна Добруджа е застъпен предимно официалният аспект на култа, докато в централните и западните части на провинцията преобладават частните посвещения.

Последната пета глава е посветена на лицата, издигнали паметници на Юпитер. Водещи в почитането и пропагандирането на култа са римските граждани. Три четвърти от всички посветители носят по две или три римски имена. С римски имена извън шаблона или в комбинация с гръцки патроними са около 5%. Освен това, близо половината от peregrini са в някаква степен обвързани с римската държава. Така над 90% от посветителите са или римски граждани, или са свързани с римската администрация в Долна Мизия. По този начин, независимо от носените от тях имена и етническият им произход, те показват приобщеност към римската култура, а в немалко случаи – и държава в лицето на нейния върховен бог-покровител.

Appendix 1. Valchev, I. *The Cult of Jupiter in Lower Moesia in the Roman Age*. Sofia: St Kliment Ohridski University Press, 2022, ISBN: 978-954-07-5512-0.

The monograph is devoted to the cult of the supreme Roman god Jupiter. In territorial terms, the study is limited to the lands of the Roman province of Lower Moesia in its scope from the first half of the 3rd century, while the chronological framework is defined by the history of the cult, which penetrated the Lower Danube as a result of the Roman expansion in the 1st c. and lasted until the imposition of Christianity in the 4th c.

The first chapter gives a brief overview of the history of the cult of Jupiter from the emergence of the Roman state in the middle of the 8th c. BC until the reign of Constantine I, when the god disappeared from all official monuments. The various functions of Jupiter are examined, with emphasis on his role as supreme patron of the Republic, and subsequently of the Empire and the Emperor. This political function of the cult of Jupiter is the reason for its popularity in the provinces, including Lower Moesia.

The second chapter is devoted to the characteristics of the cult in Lower Moesia – epithets, iconography, festivals. As throughout the empire, the god is most often characterized as *Optimus* (Best) and *Maximus* (Greatest). The traditional epithet Conservator was used much less frequently. Names as *Tonans*, *Rector*, *Salutaris* are attested incidentally. Only the epithets *Olbiopolitanus* and

Tamitenus are of local origin. The iconography of Jupiter is distinguished by little variety and traditional schemes were used to represent the God. The repertoire is relatively poor. It is only in the monuments, in which the Thracian god Zbelsourdos can be recognized, there is some variety. In Lower Moesia, as well as in the Thracian lands in general – i.e. in Thrace and the eastern parts of Upper Moesia, the god is represented as a thunderer, on foot or in a chariot. An element atypical for Greek Zeus and Roman Jupiter is the snake, which almost invariably accompanies the god. The available epigraphic monuments do not provide direct information about festivals in honor of Jupiter. Such, however, were undoubtedly observed in Lower Moesia. The periodic dedications on behalf of villages in Northern Dobrudja were most likely done precisely on the festivals of Jupiter. The exact date can be established only for one of them – June 13, and the holiday was celebrated in *vicus Quintionis*.

In the third chapter, the official aspect of the cult of Jupiter is analyzed, and more specifically its relationship with the Emperor and the army. Particularly interesting are the monuments dedicated *pro salute Imperatoris*. The popularity of the practice in the rural areas of Northern Dobrudja gives a specific appearance to the cult in Lower Moesia and finds no parallels in the other Danubian provinces, where the number of dedications on behalf of whole villages is negligible. Probably the nature of the settlement system in the area, the colonization of veterans and other colonists and the resulting villages with quasi-municipal organization were the reason for the mentioned particularity. In these settlements, the imperial cult is hardly attested, and the veneration of Jupiter became the main form of expression of loyalty to the Roman state and its ruler. The case of Troesmis is indicative, where similar dedications were erected in the *vicus* and in the *canabae* until the withdrawal of the V Macedonian legion to Dacia, but not after that, when in the newly created city the imperial cult was organized in a manner befitting a settlement with urban status.

The cult of Jupiter in the civilian settlements of Lower Moesia is the subject of research in the fourth chapter of the monograph. Official dedications are not numerous. However, the cult enjoyed considerable popularity, as the Capitol complex at Oescus shows. Private dedications from the latter city, as well as from the civilian settlement near the camp of the I Italian legion in Novae, show the penetration of the cult among all strata and social groups of the population. In the villages of Lower Moesia, monuments are rarer. In Northern Dobrudja, the official aspect of the cult is

predominant, while in the central and western parts of the province, private dedications predominate.

The last fifth chapter is dedicated to the persons who erected monuments to Jupiter. Roman citizens are most numerous. Three-quarters of all bear two or three Roman names. With a single Roman name or with a Roman name in combination with Greek patronymics are about 5%. In addition, nearly half of the peregrines were in some way connected to the Roman state. Thus over 90% of the devotees were either Roman citizens or connected to the Roman administration in Lower Moesia.

Приложение 2. Вълчев, И. *Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I–IV век)*. София: УИ “Св. Климент Охридски”, 2015, ISBN: 978-954-07-3971-7.

Книгата е публикувана докторска дисертация на автора. Тя представлява първи опит в родната историография да бъдат обобщени и анализирани данните за култовите обекти от римската епоха, разположени извън селищата с градски статут. Натрупаният за повече от 100 години археологически проучвания материал дава възможност да бъдат направени изводи за топографията на светилищата, за тяхното място в селищната система и за архитектурното им устройство, за почитаните култове и не на последно място за тяхната хронология и за приемствеността както с по-ранни, така и с по-късни култови обекти.

Повечето извънградски светилища възникват с цел обслужване на религиозните нужди на населението на едно или няколко села, което предопределя и външния им облик и устройство. Наложилите се като класически в гръко-римската архитектура планови схеми и композиции почти не са познати в селските райони на Тракия. Ясното обособяване на свещеното пространство, на теменоса, както и изграждането на монументални каменни олтари са по-скоро изключения. Храмовете са скромни сгради, отговарящи на ограничените финансови възможности на общностите, поддържащи светилищата. Почитаните култове са популярните в тракийска селска среда – Аполон и Асклепий, почитани в синкретизъм в Тракийския конник, Зевс и Хера, обичайно чествани заедно, и много по-рядко Артемида, Дионис, Трите нимфи и други. Малък е броят на светилищата с история, започваща в предримската епоха, но има и примери на такива, съществували повече от хилядолетие преди налагането на римската власт над тракийските земи. Над сравнително малко

светилища са изградени християнски храмове, което показва стремежът за изграждане на една нова свещена топография в резултат на триумфа на новата религия.

Appendix 2. Valchev, I. *Extraurban Sanctuaries in the Roman Province of Thrace (1st – 4th century)*. Sofia: St Kliment Ohridski University Press, 2015, ISBN: 978-954-07-3971-7.

The book is the doctoral dissertation of the author, published as a monograph. It is the first attempt in Bulgarian historiography to summarize and analyze the data on the cult sites from the Roman era, located outside the settlements with urban status. The material, accumulated for more than 100 years of archaeological research, makes it possible to draw conclusions about the topography of the sanctuaries, their place in the settlement system, their architectural layout, the worshiped cults and last but not least about their chronology. Most of the extraurban sanctuaries arised with the aim of serving the religious needs of the population of one or several villages, which predetermined their architecture. Architecture and schemes that had become classical in Greco-Roman architecture were almost unknown in the rural areas of Thrace. The clear separation of the sacred space, the temenos, as well as the construction of monumental stone altars are rather exceptions. Temples are modest buildings because of the restricted financial means of the communities which supported the sanctuaries. The gods honored in the cult places were those popular in the Thracian countryside – Apollo and Asclepius, worshiped in syncretism with the Thracian Horseman, Zeus and Hera, usually celebrated together, and much less often Artemis, Dionysus, the Three Nymphs and others. The number of sanctuaries with a history beginning in the pre-Roman era is small, but there are also examples of such that existed for more than a millennium before the imposition of Roman rule over the Thracian lands. Christian temples were built over relatively few sanctuaries.

Приложение 3. Вълчев, И. Празниците на Юпитер в Долна Мизия. – *История*, XXX, 2022, кн. 2, 168-183, ISSN (print): 0861-3710, ISSN (online): 1314-8524. Реферирано и индексирано в Web of Science: Emerging Sources Citation Index.

Празниците в чест на Юпитер, отбелязвани в римската провинция Долна Мизия, не са били обект на самостоятелно проучване. В статията са анализирани четиринадесет точно датирани латински надписа. 13 юни е определен като фиксиран празник в календара само на *vicus Quintionis*, а вероятно и на още едно село в Северна Добруджа. Повечето паметници

са посветени на различни дати и е невъзможно да се определи дали са осветени на празник в чест на бога. Някои села в Добруджа, като *vicus Secundini*, *vicus Clementiani* и *vicus classicorum*, са извършвали редовни, може би дори ежегодни посвещения на Юпитер, но денят на освещаването на олтарите не е посочен в надписите. Цикличността на този акт предполага спазването на определен празничен календар с фиксиран празник на Юпитер.

Appendix 3. Valchev, I. Festivals of Jupiter in Lower Moesia. – *История*, XXX, 2022, 2, 168-183, ISSN (print): 0861-3710, ISSN (online): 1314-8524. (Abstracting and Indexing: Web of Science: Emerging Sources Citation Index).

The festivals in honor of Jupiter, celebrated in the Roman province of Lower Moesia, have not been studied. Fourteen precisely dated Latin inscriptions have been analyzed for this purpose. The 13th of June is defined as a fixed feast in the calendar of *vicus Quintionis*, and probably to one more village in Northern Dobruja. Most of the monuments were dedicated on different days and it is impossible to determine whether they were consecrated on a holiday in honor of the god. Some villages in Dobruja, such as *vicus Secundini*, *vicus Clementiani* and *vicus classicorum* performed regular, perhaps even annual dedications to Jupiter, but the day of the consecration of the altars is not specified in the inscriptions. The cyclic recurrence of this act presupposes observance of a certain holiday calendar with a fixed festival of Jupiter.

Приложение 4. Вълчев, И. Култът към Юпитер в долнодунавските провинции по времето на Тетрархията. – *Българско е-Списание за Археология*, 11, 2021, кн. 1, 103-120, ISSN (online): 1314-5088. Реферирано и индексирано в Web of Science: Emerging Sources Citation Index.

Върховният римски бог Юпитер винаги е имал място в имперската религиозна политика, но при управлението на Диоклециан за първи път водещата му роля е толкова ясно подчертана. Изображенията на божеството доминират в монетосеченето на старшия август и са изключително добре представени в това на неговите съуправители. От териториите на Долен Дунав до днес са оцелели шест епиграфски паметника, които могат да бъдат датирани към изследвания период. Фрагмент от фронтон от Тропеум Траяни датира от времето на Първата тетрархия. Посвещението е на Юпитер *Olbiopolitanus*. От Дуросторум (Силистра) произхожда един олтар и една база за статуя. И двата паметника са

посветени на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ, веднъж наричан също *Salutaris* (Спасител). Посветителите са представители на конническото съсловие и провинциални управители на Долна Мизия (Втора Мизия). Възприетата в литературата датировка съвпада с управлението на Диоклециан, но е възможно посвещенията да са направени и по време на управлението на някой от неговите наследници преди 324 г. Посвещението на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ Консерватор от с. Дреновец, Ломско, е издигнат от военачалник (*dux*) с коннически ранг, което прави възможно датирането на паметника между края на III и първите две десетилетия на IV в. Към съвместното управление на Константин и Лициний датира олтар от Хистрия, посветен на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ и на Марс Консерватор за благополучието на владетелите. В новата политическа и религиозна обстановка в империята след налагането на едноличното управление на Константин, Юпитер бързо губи ролята си на главен небесен пазител и покровител на владетеля и на държавата. В резултат на това проявите на неговия култ постепенно изчезват.

Appendix 4. Valchev, I. The Cult of Jupiter in the Lower Danube Provinces during the Tetrarchy. – Bulgarian e-Journal of Archaeology, 11, 2021, 1, 103-120. ISSN (online): 1314-5088. (Abstracting and Indexing: Web of Science: Emerging Sources Citation Index).

As supreme Roman deity, Jupiter has always had a place in imperial religious policy, but during Diocletian's reign, for the first time, its primacy was so prominently emphasized. The images of the deity dominate the coinage of the senior August and are extremely well represented on that of his co-rulers. Six epigraphic monuments from the Lower Danube territories survive to date that could be dated to the study period. A fragment from a fronton from Tropaeum Traiani belongs to the time of the First Tetrarchy. The dedication is to Jupiter Olbiopolitanus. From Durostorum (Silistra) come one altar and a statue base. Both monuments were dedicated to Jupiter Optimus Maximus, once named also *Salutaris*. The dedicators were representatives of the *equites* and provincial governors of Lower Moesia (Moesia Secunda). The date adopted in the literature coincides with the reign of Diocletian, but it is also possible that the dedications were made during the reign of one of his successors, prior to 324. The dedication to Jupiter Optimus Maximus Conservator from the village of Drenovets, Municipality of Lom, was offered by a military commander (*dux*) with an equestrian rank, which makes a date between the final 3rd century and the first two decades of the 4th century AD for the monument possible. To the joint reign of

Constantine and Licinius dates an altar from Histria, dedicated to Jupiter Optimus Maximus and Mars Conservator for the wellbeing of the rulers. In the new political and religious environment of the Empire following the imposition of the sole reign of Constantine, Jupiter quickly lost his role as a principal divine guardian and patron of the ruler and of the state. As a result, manifestations of his cult gradually faded, too.

Приложение 5. Вълчев, И. Градските храмове в двете Дакии през късноримската епоха. – В: Делев, П., Д. Ботева-Боянова, Л. Грозданова (ред). *Jubilaeus VIII. Завръщане към изворите*. София, 2021, 49-62, ISBN: 978-954-07-5284-6.

Историята на езическите храмове в дакийските провинции на Късната римска империя не е добре документирана в източниците. Древните писатели не предоставят информация за десакрализиране или унищожаване на светилища в двете провинции. По време на археологическите разкопки в Ескус са открити четири храма. Три от тях се намират в северния край на форумния комплекс и са идентифицирани като храмове на Капитолийската триада. Четвъртият се намира в югоизточната част на градския площад и е посветен на Фортуна. Форумният комплекс е ремонтиран през първата половина на IV в. Извършени са строителни дейности в храма на Минерва. Предложена е хипотезата, че храмът е разрушен и върху него е построена нова сграда. Резултатите от разкопките не са публикувани и изглежда по-вероятно храмът да е възстановен през първата половина на IV в. Унищожаването на храмовете на Юпитер, Юнона и Минерва е резултат от готските войни на император Валент, когато Ескус е превзет и опожарен. Светилището на Фортуна е разрушено или в средата на III в., или в края на управлението на Валент. Разрушаването на един храм в Сердика е свързано с управлението на Констанций II. Единствените публикувани находки, с изключение на каменната вотивна пластика, са няколко фрагмента от стъклени съдове, открити в кладенец в двора. Тяхната датировка е във втората половина на IV и V в., което означава, че или храмът е функционирал поне до втората половина на IV в., или пластовете в кладенеца трябва да се свържат с жилищната сграда над руините на езическия храм. Храмовете в Пауталия и Монтана не са разкопани и за тях може да се предложи само *terminus ante quem* за разрушаването – средата на V в. за Пауталия и преди средата на IV в. за Монтана.

Appendix 5. Valchev, I. Temples in the Cities of Late Roman Dacia Ripensis and Dacia Mediterranea. – В: Делев, П., Д. Ботева-Боянова, Л. Грозданова (ред). *Jubilaeus VIII. Завръщане към изворите*. София, 2021, 49-62, ISBN: 978-954-07-5284-6.

The history of the pagan temples in the Dacian provinces of the Later Roman Empire is not well documented in the sources. Ancient writers do not provide information about desacralisation or destruction of sanctuaries in both provinces. During the archaeological excavations in Oescus four temples have been unearthed. Three of them are located at the north end of the forum complex and are identified as temples of the Capitoline triad. The fourth one is situated at the southeast part of the city square and was dedicated to Fortuna. The forum complex was repaired in the first half of the 4th c. Building activities were carried out in the temple of Minerva. There is a hypothesis that the temple was demolished and a new building was built over it. The results of the excavations have not been published and it seems more probable that the temple was restored in the first half of the 4th c. and not dismantled. The destruction of the temples of Jupiter, Juno and Minerva was a result of the Gothic wars of Emperor Valens (AD 376-378) when Oescus was captured and devastated. The sanctuary of Fortuna was destroyed either in the mid 3rd c. or at the end of the reign of Valens. The temples of the Capitoline triad were preserved intact in the 4th c. as parts of the monumental cityscape of Oescus and not as cult buildings. When they were closed is not clear. The destruction of a temple in Serdica is attributed to the reign of Constantius II. The only published small finds are few fragments of glass vessels found in a well in the courtyard. Their date is in the second half of the 4th and in the 5th c. which means that either the temple functioned at least till the second half of the 4th c. or the layers in the well have to be connected with the residential building over the ruins of the pagan temple. The temples in Pautalia and Montana have not been excavated and only a *terminus ante quem* for their destruction could be proposed – mid 5th c. for Pautalia and before the middle of the 4th c. for Montana.

Приложение 6. Valchev, I. The Destruction of Pagan Sanctuaries in Thrace and Dacia (According to Data from the Territory of Present-Day Bulgaria). – In: Topalilov, I., Z. Gerdzhikova (eds). *Creation of the Late Antique World in the Balkans* (Annales Balcanici I). Sofia, 2021, 257-267, ISSN (print): 2738-8736, ISBN: 978-619-91496-5-2.

Статията разглежда въпроса за разрушаването на езическите светилища на територията на днешна България. Този въпрос не е нов за българската историография, като

до момента е постигнат значителен напредък в поставянето и разрешаването на редица важни въпроси. Определянето на времето на разрушаване на светилищата до известна степен е улеснено от интензивното монетно обращение през IV в., довело до натрупването на десетки, а понякога и стотици и дори хиляди монети в култовите обекти. Въпреки това интерпретацията на тези находки – от депозираните в действащи светилища до тези, които са хвърлени върху руините на вече разрушени такива – е противоречива. В конкретни случаи и двете обяснения имат своите основания, но изводите от даден култов обект не трябва да бъдат генерализирани. В една група светилища, които вероятно са били разрушени и изоставени около или скоро след средата на IV в., може да се предположи, че най-късните монети са на Константин I и Констанций II. В повечето култови обекти обаче най-късните монети са от времето на Валент, Теодосий I, Аркадий и Хонорий. Вероятно активната антиезическа политика от времето на Теодосий е довела до разрушаването на голяма част от извънградските светилища в тракийските земи.

Appendix 6. Valchev, I. The Destruction of Pagan Sanctuaries in Thrace and Dacia (According to Data from the Territory of Present-Day Bulgaria). – In: Topalilov, I., Z. Gerdzhikova (eds). *Creation of the Late Antique World in the Balkans* (Annales Balcanici I). Sofia, 2021, 257-267, ISSN (print): 2738-8736, ISBN: 978-619-91496-5-2.

The article examines the issue of the destruction of pagan sanctuaries in the territory of present-day Bulgaria. This issue is not new to the Bulgarian historiography while significant progress has been made so far in raising and resolving a number of important questions. The determination of the time of destruction of the sanctuaries was to some extent facilitated by the intensive coin circulation in the 4th century, which led to the accumulation of tens, and sometimes hundreds and even thousands of coins in the cult sites. Nonetheless the interpretation of these findings – from those deposited in operating sanctuaries to those that are thrown on the ruins of already destroyed ones – is contradictory. In specific cases both explanations have their grounds, but the conclusions from a particular cult site should not be generalized. In one group of sanctuaries, which probably have been destroyed and abandoned around or soon after the mid 4th century, it can be assumed that the latest coins are of Constantine I and Constantius II. In most cult sites, however, the latest coins date from the period of Valens, Theodosius I, Arcadius and

Honorius. Probably the active anti-pagan policies dating from the time of Theodosius led to the destruction of most of the extra-urban sanctuaries in the Thracian lands.

Приложение 7. Вълчев, И. Монетите в светилищата в римска Тракия. – *Carissimae magistrae grato animo. Сборник в памет на проф. Йорданка Юркова.* (Известия на Националния археологически институт, XLIV). София, 2020, 85-94, ISSN (print): 0323-9535, ISSN (online): 2603-4603, ISBN: 978-954-9472-91-2.

В настоящата статия са анализирани монетите, открити в общо 27 светилища от римската епоха. Нумизматичните паметници, открити в светилища от втората половина на I хил. пр. Хр. не са изключение и поднасянето на монети като дар не е новост за римската епоха. Примерите от класическата епоха обаче изглеждат изключения. По-широко използване на монети като вотиви е регистрирано през елинистическата епоха, предимно в Родопите и тяхното подножие. С установяването на римско господство над Тракия обичаят изглежда изчезва за около два века или дори повече. Това заключение, макар и подкрепено от реалните количества открити в светилищата монети, не би могло да бъде категорично. Хипотезата, която предлагам, макар и основана единствено на светилището край Мездра, е, че монетите са били дарявани редовно на божествата, но са били съхранявани и по-късно използвани за нуждите на култа и за поддръжка на светилището. Значителното нарастване на броя на монетите през IV в. безспорно се дължи отчасти на постоянното обезценяване на бронзовите номинали и притока на монети с ниска стойност на пазара. Това обаче не е единственото обяснение. Възможно е да се допусна възможността за нараснало предпочитание към монетите като оброчни дарове. От друга страна трябва да се има предвид и възможността за промяна в оброчните практики – склонен съм да обясня оцеляването на стотици и хиляди късноримски монети с практикуването на ритуал за разпръскване на монети около олтара и най-общо в теменоса.

Appendix 7. Valchev, I. Coins in the Sanctuaries of Roman Thrace. – *Carissimae magistrae grato animo. Сборник в памет на проф. Йорданка Юркова.* (Известия на Националния археологически институт, XLIV). София, 2020, 85-94, ISSN (print): 0323-9535, ISSN (online): 2603-4603, ISBN: 978-954-9472-91-2.

In the present article the coins discovered at a total of 27 Roman age sanctuaries are analyzed. The coins, discovered in sanctuaries from the second half of the first millennium BC are not an exception and the presentation of coins as gifts is not a novelty of the Roman Age. The examples from the Classical age seem exceptions, though. Greater use of coins as votives is registered during the Hellenistic age, primarily during the Late Hellenistic Age, in the Rhodopes Mountains and her foothills. With the establishment of Roman rule over Thrace, the custom seems to disappear for about two centuries or even longer; however this conclusion, even though supported by the actual quantities of discovered at the sanctuaries coins, could not be categorical. The hypothesis I propose, although founded solely on the sanctuary near Mezdra, is that coins were presented to the deities regularly, but were kept and later used according to the cult requirements or for sanctuary maintenance. The rapid increase in the number of coins over the course of the fourth century is undeniably partially due to the constant devaluation of the bronze nominals and the influx of low-value coins on the market; however this cannot be the only explanation. It is possible to assume increased preference for coins as votive gifts; on the other hand the possibility for a change in the votive practices should also be considered – I am inclined to explain the survival of hundreds and thousands of late roman pieces with the observance of customs of ritual dispersal of coins about the altar and broadly, around the *temenos*.

Приложение 8. Вълчев, И. Колективна монетна находка от IV в. от Кабиле. – *Studia in honorem Iliae Iliev* (Вести на Ямболския музей, година VI, брой 9), 2019, 282-294, ISBN: 978-954-615-185-8.

В статията е публикувана монетна находка, открита при редовни археологически разкопки в сектор V на археологическия резерват Кабиле. Монетите са били укрити в глинена кана, поставена в близост до южната стена на помещение 1 от сграда А. Находката се състои от 28 медни монети на Константин Велики и неговите синове, сечени в периода 330 – 340 г.

Appendix 8. Valchev, I. A fourth century collective coin find from Cabyle. – *Studia in honorem Iliae Iliev* (Вести на Ямболския музей, година VI, брой 9), 2019, 282-294, ISBN: 978-954-615-185-8.

The coin find has been found during regular archeological excavations in sector V of the Cabyle Archeological Reserve. The coins were hidden in a clay jug, placed near the southern wall of room 1 of building A. The find consists of 28 copper coins of Constantine the Great and his sons, minted in the period AD 330 – 340.

Приложение 9. Вълчев, И. Светилищата в Кабиле през римската епоха. – Във: Вълчев, И. (съст.). *Stephanos archaeologicos ad 80 anum professoris Ludmili Getov* (SAUS Suppl. VI). София, 2018, 279-287, ISSN (print): 1312-7284.

Наличните епиграфски и археологически паметници свидетелстват за наличието на поне три светилища в Кабиле през римския период. Артефактите, свързани с почитането на още няколко божества дават основание да се предположи съществуването и на култови места, посветени на тях. Най-ранното засвидетелствано светилище е посветено на Асклепий и Хигия. Разположено е на североизточните склонове на възвишението Зайчи връх, но самият храм все още не е разкопан. Светилището е създадено през 40-те години на II в. Божествата са били почитани в техния гръцки аспект – няма доказателства за синкретизъм на Асклепий с Тракийски конник, не са известни и местни епитети на божеството. Според строителен надпис на латински език от 208 г. сл. в Кабиле е построено светилище на Юпитер Долихен. Понастоящем няма други паметници, свързани с това божество и неговият култ остава до голяма степен неясен. Надпис на гръцки език, изписан върху постамент за статуя на Дионис доказва функционирането на негов храм. Посветителите са военнослужещи от кохортата, дислоцирана в Кабиле. Изграждането на храма трябва да се датира в самия край на II или в първите десетилетия на III в. Култът към Тракийския конник е представен от 26 цели или фрагментирани оброчни плочки и статуетки. Въз основа на това е възможно да се приеме съществуването на негово светилище. Големият брой артефакти, свързани с култа към Херакъл, подкрепят хипотезата за посветен на него храм в Кабиле. Популярността на основните божества на селището през елинистическата епоха, Аполон и Артемида, очевидно намалява през римската епоха и по всяка вероятност функционирането на техните светилища е преустановено още преди превземането на селището от римляните.

Appendix 9. Valchev, I. The Sanctuaries in Kabyle during the Roman Period. – In: Вълчев, И. (съст.). *Stephanos archaeologicos ad 80 anum professoris Ludmili Getov* (SAUS Suppl. VI). София, 2018, 279-287, ISSN (print): 1312-7284.

The available epigraphic monuments and archaeological remains attest to the presence of at least three sanctuaries in Kabyle during the Roman Period. Artefacts providing evidence of worship of a few more deities offer grounds to suggest the existence also of cult places that were associated with them. The earliest attested sanctuary is dedicated to Asclepius and Hygeia. It was located on the northeastern slopes of the heights of Zajchi Vrah, but the temple itself has not been excavated yet. The sanctuary was established in the 140s AD. The deities were worshipped in their Greek aspect: there is no evidence of Asclepius – Thracian Horseman syncretism; no local epithets of the deity are known either. According to a building inscription in Latin, in AD 208, during the month of January, a sanctuary to Jupiter Dolichenus was consecrated in Kabyle. Presently, we know of no other monuments associated with this deity and its cult remains largely unclear. An inscription in Greek, carved onto the pediment of a statuary group, most likely of Dionysus, offers evidence on his temple. The consecrators were military personnel from the cohort stationed at Kabyle. The construction of the temple should be dated to the very end of the 2nd or sometime within the 3rd century. The cult to the Thracian Horseman is represented by 26 intact and fragmented votive tablets and figurines; therefore, it is reasonable to accept the existence of a sanctuary dedicated to him. The large number of artefacts associated with the worship of Heracles lend support to the tentative hypothesis about a temple dedicated to him in Kabyle. The popularity of the main deities of the settlement during the Early Hellenistic Period, Apollo and Artemis, apparently declined during the Roman Period and, in all likelihood, the functioning of their sanctuaries was discontinued in the new millennium.

Приложение 10. Вълчев, И. Религиозният живот в Никополис ад Нестум и хинтерланда му през римската епоха. – В: Попов, Хр., Ю. Цветкова (ред.). *КРАТИСТОС: Сборник в чест на проф. Петър Делев*. София, 2017, 584-593, ISBN: 978-954-07-4309-7.

Никополис ад Нестум е един от най-слабо познатите римски градове в съвременна България. Най-ранните паметници, свързани с религиозния живот в долината на Средна Места, са от втората половина на I – началото на II в. и доказват съществуването на поне две светилища. Първото е посветено на Артемида, а второто на Тракийския конник, почитан

под епитета Арбесенос. Нито един от култовите обекти не е локализиран и проследяването на историята им в момента е невъзможно. В Никополис ад Нестум водещият култ вероятно е бил този към Зевс. Божеството има храм и жрец. В негова чест са издигнати и редица статуи. През втората половина на II в. функционира култова колегия за честване на култа към Асклепий. Край днешното село Ново Ляски вероятно е съществувало светилище, посветено на този бог. Засвидетелствани са и култовете към Хермес, Дионис, Тракийския конник, Аполон, Хадес и Персефона. Познатите до момента паметници показват включването на Никополис ад Нестум и неговия хинтерланд в кръга от религиозни представи и вярвания, характерни за западнотракийските земи. Това се вижда най-добре по отношение на към култовете на Зевс и Асклепий. Връзките на юг и запад, към Беломорското крайбрежие и долината на Средна Струма, не са толкова очевидни.

Appendix 10. Valchev, I. Religious live at Nicopolis ad Nestum and its hinterland during the Roman period. – В: Попов, Хр., Ю. Цветкова (ред.). *КРАТИСТОС: Сборник в чест на проф. Петър Делев*. София, 2017, 584-593, ISBN: 978-954-07-4309-7.

Nicopolis ad Nestum is one of the least known Roman cities within modern Bulgaria. The earliest monuments associated with religious life in the Middle Mesta Valley date to the second half of the 1st – the beginning of the 2nd c. AD and preserve evidence of the existence of at least two sanctuaries. The first one is dedicated to Artemis, the other one to the Thracian Horseman, worshipped under the epithet Arbesenos. Neither cult site has been localized and tracing their history is presently impossible. At Nicopolis ad Nestum the leading cult was likely the one to Zeus. The deity had a temple and a priest; in His honor were erected also a number of statues. During the second half of the 2nd c. AD, there was a cult society for the celebration of the cult to Asclepius; a sanctuary dedicated to this god was located near the modern day village of Novo Lyaski. The cults to Hermes, Dionysus, the Thracian Horseman, Apollo, Hades and Persephone are each attested through several artefacts each; those however come from various proveniences and drawing any concrete conclusions from those would be difficult. The monuments known to date demonstrate the inclusion of Nicopolis ad Nestum and its hinterland within the circle of religious ideas and beliefs, characteristic of the western Thracian territories. This is best observed in the attitude towards the Zeus and Asclepius cults. The south and west connections, to the Aegean coast

and the Middle Struma Valley, are not so obvious; the Artemis cult, which likely did not enjoy great popularity, is the singular influence discernable from those directions.

Приложение 11. Вълчев, И. Оброчни плочки на Тракийския конник от светилището при с. Крепост, Димитровградско. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 5, 2016, 287-297, ISSN: 1312-7284.

Обект на изследване в статията са осем оброчни плочки, открити при археологически разкопки край село Крепост, община Димитровград, Югоизточна България. И осемте плочки представят Тракийския конник. Само веднъж Конникът е изобразен в сцена на лов с късо копие в дясната си ръка. Този паметник е по-голям от останалите, добре изработен и намира близки паралели с релефи, датирани в края на II и началото на III в. Всички останали оброчни плочки са изпълнени в много нисък релеф, фигурите са само очертани и предадени много обобщено. Те могат да бъдат датирани в първата половина на III в. Тази група оброчни плочи е разпространена в Южна България и релефите са масово произвеждани. Те са характерни за местните светилища в Горнотракийската низина и обикновено са без посветителни надписи. Оброчните плочи от Крепост са преупотребени при изграждането на раннохристиянска църква (началото на V в.) и първоначалното им място в езическото светилище е неизвестно.

Appendix 11. Valchev, I. Votive plates of the Thracian Horseman from the sanctuary near the village of Krepost, Dimitrovgrad municipality. – *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis*, 5, 2016, 287-297, ISSN: 1312-7284.

The subjects of this article are eight votive plates, unearthed during archaeological excavations near the village of Krepost, Dimitrovgrad municipality, Southeast Bulgaria. All eight tablets represent the Thracian Horseman. Only once the Horseman is shown hunting with short spear in his right hand. This plate is bigger than the rest, well sculptured and finds close parallels with reliefs dated in the end of the 2nd and the beginning of the 3rd c. CE. All other plates are executed in very low relief, the figures are only outlined and summarized. They can be dated in the first half of the 3rd c. CE. This group of votive plates is common in South Bulgaria and the reliefs were mass produced. They are characteristic for the local sanctuaries in the Upper Thracian Plain and are usually without dedicatory inscriptions. The votive plates from Krepost were reused

in the construction of an early Christian church (early 5th c. CE) and their original place within the pagan sanctuary is unknown.